

Laima Laučkaitė

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Apie paminklus Lietuvos provincijoje XIX a. viduryje – XX a. pradžioje. Ar statė lietuviai paminklus carams?

Rusijos imperijos laikotarpiu Lietuvos provincijoje beveik nestatyti paminklai, skirti carinei memorialinei propagandai. Išimtis – XIX a. viduryje nutiesus pašto traktą Varšuva–Peterburgas, jo pusiaukelėje parinktas Zarasų miestelis, pervadintas Novoaleksandrovsku, tapęs paminkliniu Aleksandro II miestu su obelisku pašto trakto statybai. 1912 m. minint baudžios panaikinimo penkiasdešimtmetį Kauno gubernijos miesteliuose, Utenoje, Tauragėje, Telšiuose iškilo paminkliniai baudžios panaikinimo caro Aleksandro II biustai. Monumentalistika visuomet nulemta politinės padėties, nagrinėjami ideologinio manipuliavimo paminklais pavyzdžiai XX a. Lietuvoje ir paminklų atminties ypatumai žmonių sąmonėje.

Esminiai žodžiai: memorialiniai paminklai, biustas, obeliskas, Rusijos imperijos monumentalistika, XIX a. – XX a. I pusės Lietuvos provincija, baudžios panaikinimas, caras Aleksandras II, ideologija, paminklai gyvuliams dvaruose

Žinant nacionalinio išsivadavimo, lietuvių kovos su carizmu retoriką, atsakymas į pavadinimo klausimą turėtų būti vienareikšmiškai neigiamas, bet neskubėkime atsakyti... Straipsnio tema – carinio laikotarpio paminklai provincijoje, jos nagrinėjimas skyla į dvi dalis – oficialiųjų paminklų statybą ir vėlesnį jų atminties funkcionavimą.

XIX a. – XX a. pradžioje monumentalistika Lietuvoje tikrai nebuvo klestinti meno šaka, per tą laiką pastatyta nedaug paminklų ir beveik visi jie iškilo gubernijų centruose, t. y. Vilniuje ar Kaune. Menotyrinėje literatūroje jie plačiau nepristatyti, įprasta manyti, kad monumentalistikos Lietuvos provincijoje nebuvo. Aš patikslinčiau „beveik nebuvo“ ir tam „beveik“ skirtas šis tekstas. Jame remsiuos daugiau Kauno gubernijos medžiaga ir iškart atsiribosiu nuo memo-

rialinės monumentalistikos – kapinėse, šventoriuose statytų antkapinių paminklų bei liaudies meno palikimo – medinės kryždirbystės.

Visą XIX a. ir XX a. pradžioje Lietuva buvo carinės Rusijos sudėtyje, šios daugiatautės imperijos ideologiją formavo trys šūkiai – „stačiatikybė“ (stačiatikių religija kaip valstybinė religija), „patvaldystė“ (autokratija kaip politinio valdymo forma), „tautiškumas“ (tai, ką šiuolaikiniai teoretikai vadina „integratyviu nacionalizmu“ – imperialistinėms XIX a. valstybėms būdingu tautų inkorporavimu į vienos, šiuo atveju rusų, tautos sudėtį). Po 1863 m. sukilimo Lietuvoje diegta speciali „rusiškojo prado atkūrimo“ programa, architektūros ir meno srityje ypač pasireiškusi katalikiškų bažnyčių statybos draudimais ir masine stačiatikių cerkvių statyba¹. Šioms ideologinėms strategijoms tarnavo ir monumentalistika. Politiniams imperijos įvykiams atminti statyti architektūrinių formų paminklai – 1812 m. karo atminimo paminklas iškilęs Kaune 1846 m. (tai nebuvo originalus kūrinys, o Borodino paminklo kopija), Aleksandro Nevskio koplyčia, pastatyta Vilniaus centre numalšinus 1863 m. sukilimą.

Lietuvos provincijos miesteliuose paminklų nebuvo. Išskirtinis – Zarasų miestelio, tuometinio Novoaleksandrovsko atvejis. 1830–1836 m. buvo nutiestas pirmasis Rusijos imperijoje kelias, sujungęs ją su Europa – Sankt Peterburgo – Varšuvos traktas. Tai buvo strateginė, moderniai įrengta transporto magistralė su visa lydinčių pakelės statinių – pašto stočių, užkardų, kelio prižiūrėtojų namų sistema. Caras Nikolajus I asmeniškai tikrino šią Rusijos „amžiaus statybą“ ir kartu su sūnumi Aleksandru 1836 m. inspektavo baigtą tiesti trakto atkarpą – Daugpilio–Kauno ruožą. Buvo nuspręsta šią milžinišką kelio statybą pažymėti, rasti vietą ir formų jai atminti. Inspektuodamas trasą Nikolajus I susižavėjo ežeringa, tapybiška Zarasų vietoje, nusprendė suteikti jai savo sū-

¹ J. Širkaitė, Dailės mecenatystė Lietuvoje XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje, *Lietuvos kultūros tyrinėjimai*, t. 1, 1996, p. 221–225.

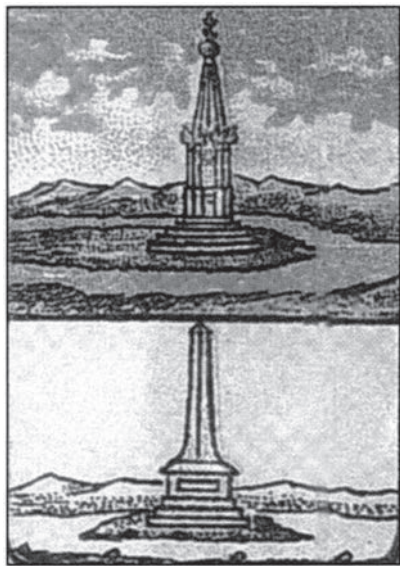
Obeliskas Daugpilio–Kauno kelio statybai. 1907. ZKM

Obeliskas Daugpilio–Kauno kelio statybai. Apie 1914. ZKM

naus – Aleksandro vardą², čia turėjo iškilti ir paminklas kelio statybai. Toks vietos pasirinkimas turėjo savo taktiką, šią vietovę nutarta išaukštinti, aplenkiant galutinius naujojo kelio atkarpos punktus – Daugpilį ir Kauną, žymiai svarbesnius, didesnius miestus, turinčius savą istorinį „bagažą“. Naujoji vietovė buvo „tabula rasa“, ji neturėjo Rusijos užimto krašto praeitį menančio paveldo, istorinių praeities žymių, negalėjo kelti nepageidaujamų asociacijų. Tai turėjo būti naujas Lietuvos miestas, skirtas caro garbei, miestas-paminklas. Carų globa bažnytkaimiui atnešė didžiules permainas – jam suteiktas apskrities centro statusas, iš Vidžių (Baltarusija) perkeltos administracinės įstaigos, suteiktas mies-

² Caras Nikolajus I siūlė pavadinti miestelį Aleksandrovsko vardu, tačiau kadangi toks miestas jau buvo Rusijos imperijoje, keblumas išspręstas pridėjus priedėlį „novo“ – Novoaleksandrovskas.

Novoaleksandrovsko herbas. ZKM

šios formos Kauno gubernijos herbu – 1812 m. karo paminklu). Zarasų paminklo forma neutrali, tai klasikinio obelisko pavidalo monumentas. 11 m aukščio obeliskas išlietas iš itin kokybiško ketaus „Žarki“ liejykloje Rusijoje, vadovaujant inžinieriui Piotru Šteinkelleriui. Ant obelisko buvo pritvirtintas didžiulis Rusijos herbas – dvigalvis erelis, o po juo užrašai „Повелением Государя Императора Николая I / сооружена насыпная дорога от Ковно до Динабурга / 193 версты / 1836“. Apie obeliską suplanuotas taisyklingų formų apželdintas skveras. Paminklas buvo skirtas milžiniško trakto statybai atminti, naujai transporto arterijai pašlovinti, kurios svarba buvo tiek politinė, tiek ekonominė – jis sujungė Rusijos imperijos sostinę su vakaruose įgy-

to herbas, patvirtintas radialinis miestelio išplanavimas. Įkurta miesto dūma, pastatytos prekybinės eilės, miesto rotušė, suprojektuota stačiatikių cerkvė miestelio aikštės viduryje³. Caras Nikolajus I vyskupui Motiejui Valančiui net priekaištavo, kad čia tokia prasta medinė katalikų bažnyčia⁴, iškart po to pradėta rūpintis naujos mūrinės bažnyčios statyba.

Apie 1845 m. Novoaleksandrovske buvo pastatytas monumentas – obeliskas, tapęs miesto herbo simboliu (įkomponuotas kartu su pana-

³ A. Miškinis, *Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai*, 2 knyga, Vilnius, 2005, p. 220–227.

⁴ B. Kviklys, *Mūsų Lietuva*, t. 1, Vilnius, 1989, p. 557.

tomis žemėmis iki pat Lenkijos Karalystės sostinės Varšuvos. Paminklo reikšmė dvilypė, viena vertus, tai paminklas šiuolaikiškai, naujai kelių infrastruktūrai, kita vertus, jis turėjo ideologinę potekstę, žymėjo Rusijos imperijos ekspansiją. Tai buvo ir dinastinis susiejimas: caro Nikolajaus I veiklos – grandiozinės kelio statybos – su jo sūnaus Aleksandro garbei skirto miesto įkūrimu. Tuo Aleksandro II atmin ties įamžinimas Lietuvoje nesibaigė.

Čia galime grįžti prie provokuojančio klausimo – ar statė lietuviai carams paminklus. Prieš kurį laiką man pateko į rankas sena Utenos miestelio nuotrauka su keista scena – paminklo atidarymu kažkokiam carui XX a. pradžioje: iškilmės skvere, iš ąžuolo lapų nupintos girliandos, plevėsuoja carinės valstybinės vėliavos, kairėje pusėje – išpuošta tribūna, prie kurios stovi gubernatorius Piotras Veriovkinas, šalia jo popas, minia pasiskirsčiusi į dvi dalis – kairiame šone spiečiasi išsidabinę ponai, dešinėje – šventadieniškai apsitaisę valstiečiai. Iš kraštotyri ninkų buvau girdėjusi apie paminklą carui Aleksandrui, tačiau kuriam Aleksandrui, kada ir kodėl paminklas buvo statytas, niekas negalėjo pasakyti. Nejau Utena buvo vienintelis Lietuvos provincijos miestelis, turėjęs paminklą carui? Literatūra apie tai tyli, tačiau to paties gubernatoriaus P. Veriovkino fonde Nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje (vieninteliame Lietuvoje išlikusiame pilname asmeniniame gubernatoriaus archyve) radau atsakymus į kai kuriuos klausimus.

1911 m. visoje Rusijos imperijoje buvo iškilmingai švenčiama istorinė data – baudžiavos panaikinimo penkiasdešimtmetis. Nuo Sankt Peterburgo iki imperijos pakraščių masiškai statyti paminklai „carui išvaduotojui“ Aleksandrui II, kuris 1861 m. panaikino baudžią Rusijoje. Šitie paminklai atsirado įvairiuose Rusijos miestuose, Kijeve, Minske, taip pat Lietuvoje, tačiau ne miestuose, o provincijos miesteliuose. Kaip vyko tokių paminklų statyba, rodo dokumentas, išlikęs Kauno gubernatoriaus P. Veriovkino archyve. Tai Varnių policijos nuovados viršininko pristavo Paškovskio 1911 02 04 laiškas, adresuotas

Paminklo Aleksandru II atidengimas Utenoje 1911. LNB RS

apskritis policijos viršininkui – Telšių ispravnikui⁵, vizuoti persiųstas aukščiausiam valdininkui – Kauno gubernatoriui, kuris ir turėjo duoti sutikimą statyti paminklą. Laiške Paškovskis rašo, jog Varnių valsčiaus susirinkimas prašo baudžiamos panaikinimo 50-mečio proga leisti Varniuose pastatyti Aleksandro II biustą valstiečių lėšomis. Pristavas praneša, kad paminklui statyti reikalinga pinigų suma, t. y. 180 rublių, jau yra surinkta. Kadangi paminklai Aleksandru II buvo masiškai tiražuotos metalo atliejos, mažasis variantas – nedideli biustai buvo santykiškai nebrangūs. Biuste caro portretas perteiktas detalai, tikroviškai, akcentuota jo karinė uniforma, antpečiai, ordinarai ir medaliai (biusto autorius rusų skulptorius Matvejus Čižovas).

Ypač įdomi laiške yra pristavo pastaba, kad surinkę pinigus valsctiečiai yra katalikai, tad jie nori, jog paminklo atidengimą šventintų

⁵ Paškovskio laiškas, rašytas 1911 02 04, LNB RS, f. 19, b. 1273.

kunigas (suprask: ne oficialiosios religijos atstovas – stačiatikių popas). Šitas jų noras laiške pateikiamas ne kaip skundas ar kaltinimas valstiečiams, o kaip teisėtas pageidavimas, į kurį būtina atsižvelgti. Taigi laiškas rodo, kas ir kaip statė tokius paminklus Lietuvoje. Už paminklų statybą carinėje Rusijoje buvo atsakinga policija: per ją buvo prašoma leidimų statyti, ji tarpininkavo tarp valstiečių ir aukštesnės valdžios, kuri išduodavo leidimus. Šis cenzūros mechanizmas patvirtina carinės Rusijos kaip policinės valstybės įvaizdį.

Carinėje imperijoje paminklų statyba buvo pavesta privačiai iniciatyvai, netgi oficialiąją valstybės ideologiją propaguojantys monumentai gubernijos centruose – Vilniuje Michailui Muravjovui, Jekaterinai II buvo statyti privačių piliečių, o ne valdiškomis lėšomis. Carinė valdžia paminklų nefundavo. Taigi ir paminklai Aleksandriui II buvo statomi ne imperijos, o savanoriškomis gyventojų aukomis. Požiūris į paminklų statybą rodė santykius su valdžia: prisidėjimas stambesnėmis sumomis prie paminklo statybos liudijo lojalumą valdžiai (ir tuo naudotasi, pvz., statant Jekaterinos II paminklą Vilniuje), kaip ir paminklo atidengimo ignoravimas, rodęs antirusišką laikyseną (kurią pademonstravo Lietuvos aristokratija, atidengiant Jekaterinos II paminklą). Lietuvoje Aleksandro II paminklų statyba vyko tik provincijos miesteliuose. Iš minėto prašymo aišku, kad lėšas paminklams kaimuose aukėjo ne rusai – valdininkai, pirkliai ar valstiečiai kolonizatoriai, apgyvendinti Lietuvoje po 1831 ar 1863 m. sukilimų, o vietiniai lietuvių valstiečiai. Tokie paminklai iškilo ne viename Lietuvos miestelyje, be Utenos paminklo nuotraukos ir jau minėto prašymo statyti paminklą Varniuose, išliko ir Tauragėje pastatyto Aleksandro II paminklo nuotrauka. Joje aiškiai matyti ir užrašas postamente: „Царю Освободителю Александру II в память 1861 года Таурогские крестьяне“.

Šitie paminklai stumia tyrinėtoją į keblią padėtį. Statyti 1911 m., kai anticarinės nacionalinio atgimimo, tautinio išsivadavimo idėjos buvo plačiai pasklidusios, jie akivaizdžiai prieštarauja to meto Lie-

Paminklo Aleksandriui II atidengimas Tauragėje 1911. LNB RS

tuvos siekiami ir nuotaikoms. XX a. pradžioje lietuvių valstietija jau buvo gana sąmoningas socialinis elementas, tad kaltinti ją padėties nesupratimu ar kolaboravimu su caro valdininkais vargu ar galima. Tiesa, nėra aišku, kokiais būdais buvo surinkti paminklui paaukotieji pinigai iš valstiečių. Atviros prievartos, matyt, nebuvo, nors propagandos tikriausiai būta pakankamai.

Taigi ką Aleksandro II paminklai galėjo reikšti lietuvių kaimo gyventojams? Negaliu veltis į Aleksandro II asmenybės ir veiklos vertinimą, šią asmenybę istorikai interpretuoja priešaringai. Rusijoje šiandien susiformavo Aleksandro II kultas; jis aukštinamas kaip pirmasis nuo terorizmo žuvęs rusų caras, „liberalaus atšilimo“ epochos vadas. Neseniai el. laikraštyje „bernardinai.lt“ filosofas Leonidas Donskis minėjo šį imperatorių straipsnyje „Michailas Gorbačiovas: antiherojiško herojaus likimas“⁶. Jame Aleksandrą II pavadino M. Gorbačiovo pirmtaku, liberaliu caru, ypač nusipelnusiu ne tik Rusijai, bet ir Rusijos valdomai Suomijai, jos modernizavimui. Tai prorusiški ir provakarietiški Aleksandro II veiklos vertinimai; Lietuvoje, deja, turime priešingą šio caro valdymo atmintį. Aleksandras II iš tiesų buvo reformuotojas, norėjęs keisti pasenusią socialinę ir ekonominę Rusijos sanklodą, dar 1857 m. jis įsakė sudaryti Vilniaus, Kauno, Gardino gubernijose bajorų komitetus valstiečių reformai parengti, o 1861 m. paskelbė baudžios panaikinimo įsakymą, baudžiauninkams suteikdamas laisvę, žemės išsipirkimo būdus. Tačiau tai nebuvo vykęs baudžios panaikinimas, ir jo pasekmės Lietuvai buvo sunkios: 1863 m. sukilimas, jo numalšinimas, paskui ekonominės represijos, katalikybės persekiojimai, spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas⁷.

Vis dėlto, palyginti su baudžios laikotarpiu, pobaudžiaviniai metai nešė į Lietuvos kaimą šio laikotarpio ekonominių kilimų, ūkinę pažangą, socialinį valstietijos išsivystymą, – šie rezultatai buvo akivaizdūs XX a.

⁶ Paškovskio laiškas, rašytas 1911 02 04, LNB RS, f. 19, b. 1273.

⁷ www.bernardinai.lt 2006 03 13.

Obeliskas Zarasuose. 1938. ZKM

I dešimtmečio pradžioje. Praktę laisvieji valstiečiai galėjo šviestis, leisti vaikus į mokslus, skaityti nelegalią lietuvišką spaudą. Iš tų valstiečių išėjo lietuviškoji inteligentija, nacionalinio atgimimo iniciatorė ir pagrindinė veikėja. Dailės istorikai yra atkreipę dėmesį, kad būtent pobaudžiaviniame laikotarpyje suklestėjo valstietiškas liaudies menas, pirmiausia kryždirbystė. Tad požiūris į baudžiovos panaikinimą ir jo pasekmes Lietuvos kaime nebuvo tik neigiamas. Valstiečiai jautė skirtumą tarp baudžiovos

laikų ir pobaudžiavinės situacijos, patyrė ekonominę laisvėjimą, ūkinį, kultūrinį augimą – tuo galima bandyti aiškinti paminklus Aleksandrui II, statytus Lietuvoje valstiečių aukomis.

Kaip carinių paminklų atmintis funkcionavo XX amžiuje?

Skirtingai nei Helsinkio centre, kur priešais Universitetą iki šiol tebestovi paminklas Aleksandrui II, Lietuvoje visi paminklai šiam carui išbuvo neilgai, nuo 1911 iki 1916 m., nes I pasaulinio karo metu jie buvo demontuoti, išvežti, ir atmintis apie juos išdilo labai greitai.

Neutralių formų Zarasų kelio obeliskas tapo idealia priemone bet kokios rūšies politinei valdžiai ir jos ideologiniam turiniui perteikti, kuris keitėsi priklausomai nuo istorinio laikotarpio. Susikūrus Lietuvos Respublikai, herbas su dvigalviu ereliu ir užrašu buvo nuimti, jų vietoje 1928 m. atsirado Vytis, įrašas „1918 vasario 16 d. – 1928“, skirtas Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečiui paminėti – taip cari-

Obeliskas Zarasuose. Apie 1932. ZKM

Obeliskas Zarasuose. 1932. ZKM

Obeliskas Zarasuose. 2005

nis obeliskas tapo Nepriklausomybės paminklu. Sovietmečiu Vytis su įrašais, be abejo, buvo nuplėšti, o rajono valdžia po Jurijaus Gagarino skrydžio į kosmosą 1961 m. išmoningai pritaikė paminklą kosmoso užkariautojams pašlovinti. Prie obelisko buvo pritvirtinta kompozicija iš nerūdinačio plieno juostos, vaizduojanti žmogaus figūrą, kylančią į žvaigždes. Taip obeliskas tapo paminklu sovietų skrydžiui į kosmosą. Atkurtos nepriklausomybės metais ši kompozicija buvo nuimta ir šiandien obeliskas stovi tuščias, be įrašų, bylojančių vienokią ar kitokią politinę priklausomybę. Taigi paminklu buvo manipuliuojama visą XX a., jis patyrė keturias metamorfozes.

Mažiau metamorfozių patyrė paminklas Aleksandrui II Utenoje. Prasidėjus I pasauliniam karui buvo demontuota jo viršutinė dalis, o Lietuvos Respublikos metais ant likusio postamento Utenos miestelio piešimo mokytojas Boleslovas Plungė 1934 m. pastatė paminklą Lietuvos atgimimo patriarchui Jonui Basanavičiui. Tai buvo vienas pirmųjų J. Basanavičiaus biustų Lietuvoje, kuris išstovėjo visą sovietmetį ir tebėra iki šiol (beje, kodėl J. Basanavičiaus paminklų sovietai Lietuvoje negriovė, yra atskiras klausimas). Caro biustą ant klasikinių proporcijų postamento pakeitė gruboką *art deco* formų postamentas su J. Basanavičiaus biustu, neprofesionaliai, nevalyvai atlietu iš cemento. Meniniu požiūriu Aleksandro II paminklas buvo kur kas viningesnis, vertingesnis, nei dailės mėgėjo B. Plungės sukurtas primityvus portretinis atvaizdas, pasižymintis disharmoniškais biusto ir postamento proporcijomis. Tačiau meniniai dalykai mažai kam rūpėjo, kur kas svarbesnis buvo idėjinis paminklo turinys, jo perteikiama informacija.

Paminklinė atmintis XIX–XX a. buvo ideologizuota sritis, visiškai priklausiusi nuo politinės santvarkos. Kaip funkcionuoja nepolitinė kolektyvinė atmintis, rodo įdomus atvejis iš Utenos apylinkių paminklų. P. Veriovinas savo dvare Vyžuonėliuose ir jo parke paminklų nestatė, tačiau prie artimiausio viešojo kelio, vedančio iš Utenos Svėda-

Boleslovas Plungė. *Paminklas Jonui Basanavičiui Utenoje.* 2004

Veriovkinų paminklas Vyžuonėlių dvare prie Utenos–Svėdasų plento

sų link, XIX–XX a. sandūroje pastatė paminklą – kuklų cementinį architektoninį bloką su niša šventam paveikslui, graikišku kryžiumi ir trimis įrašais: „1879, 1885–1896“. Esu nuodugniau susipažinusi su šios giminės istorija, tad galiu teigti, kad pirmasis įrašas reiškia dvaro įsigijimo datą, antrasis ir trečiasis – tėvų, įsigijusių dvarą, mirties datas – motinos Jelizavetos Veriovkinos ir tėvo Vladimiro Veriovkinio. Vyžuonėlių dvaras jų šeimai tapo itin brangia vieta, savotiška tėvonija, tad šios trys datos – dvaro atsiradimo jų šeimoje ir laiko, kurį jame praleido tėvai, tapo pagrindiniais riboženkliais šeimos istorijoje, ku-

riems pagerbti, atminti ir pastatytas paminklas. Tačiau jei šiandien aplinkinių kaimo žmonių paklausime, kam šis paminklas, jie vienbalsiai atsakys, kad tai paminklas arkliui. Česlovo Kudabos dėka ši versija įsitvirtino ir literatūroje⁸.

Iš tiesų Vyžuonėlių dvare būta antkapio žirgui, kuris rusų-turkų kare Balkanuose 1879 m. išgelbėjo sužeistą V. Veriovkiną, su pulku priremtą prie Dunojaus, – arkliai su raiteliais perplaukė Dunojų ir taip pabėgo nuo priešų persekiojimo. Grįžęs iš karo jis tą arklį brangino, leido laisvai ganytis dvaro pievose, nekinkė į darbus, o kai šis nusibaigė – šventiškai pabalnojo, palaidojo ir pastatė stelą su arklio bareljefu. Po II pasaulinio karo ir Veriovkinų dvaro nacionalizacijos

⁸ E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius, 1996, p. 78–95.

kažkas iš gretimai gyvenusių valstiečių įmūrijo žirgo stelą į statomo namo pamatus, ir ji išnyko iš dvaro teritorijos. Tačiau pats paminklo arkliui faktas aplinkinių kaimų valstiečiams padarė neišdildomą įspūdį, jie nebuvo pratę prie antkapių sielos neturintiems padarams – gyvuliams, numylėtiems šunims, katėms, žirgams, kuriuos XIX a. neretai statė dvarininkai savo privačiose valdose, parkuose. Šis nepaprastas paminklas įsirėžė kartų kartoms iki pat XX a. pabaigos. Matyt, kolektyvinėje atmintyje išlieka ne tiek istorinių įvykių paminklai, ideologinis turinys ir manipuliacijos juo monumentuose, kiek neįprastų, neeilinių kasdienybės dalykų rezonansas. Niekas šiandien Utenos apylinkėse nebeatmena paminklų Aleksandrui II, užtat tebegyvi paminklo arkliui atgarsiai.

L a i m a L a u č k a i t ė

On the Monuments in Lithuanian Provincial Localities in the Mid-19th and Early 20th Centuries: Did Lithuanians Raise Monuments to the Tsar?

Summary

The article deals with the official monuments raised in the tsarist period in Lithuanian provincial localities. The discussion of the theme is split into two parts: the raising of monuments and later maintenance of their memory. With an exception of the town of Zarasai (Novoalexandrovsk at that time), there were hardly any monuments in provincial towns. In 1830-36 the Russian Empire built the first road connecting it with Europe through the St. Petersburg-Warsaw road. This 'project of the century' was inspected by Tsar Nicholas I himself in 1836. To mark this event, a new town named after the tsar's son Alexander II was established and in 1846 a memorial – a cast iron obelisk - was raised in Zarasai.

In 1911 Russia was celebrating the 50th anniversary of the abolition of serfdom. From St. Petersburg to the outskirts of the empire monuments to Tsar Alexander II, who abolished serfdom in 1861, were built on a mass scale. Busts of Alexander II appeared in the towns of Utena, Tauragė and Varniai in Kaunas province. Archival sources reveal that they have been built by Lithuanian peasantry from their own resources. The interpretation of such monuments is difficult: they were built in 1911, at the time when anti-tsarist ideas of national liberation were already spread. They evidently stood in contrast to such ideas, the more especially as the abolition of serfdom in 1861 followed by the 1863 insurrection, its suppression and subsequent repressive measures produced a difficult situation for Lithuania. Still, compared to the period of serfdom, post-slavery years brought economic growth and social layering of peasantry to a Lithuanian village. Thus the attitude of the Lithuanian village to the abolition of serfdom and its outcomes was not only negative, which might explain erection of monuments to Alexander II in Lithuania.

How did the memory of the tsarist monuments function in the 20th century? The obelisk of the Zarasai road came to be a propaganda tool for 20th-century political regimes – the independent Republic of Lithuania and the Soviet authorities. Monuments dedicated to tsar Alexander II remained in Lithuanian towns into 1911-15; during World War I they were taken down and their basements were used for new monuments. To conclude, in the 20th century the monuments were used for manipulative purposes and they underwent metamorphoses and change of inscriptions and symbols. Like in other politically unstable Central and Eastern European countries, in Lithuania the commemorative memory in the 19th and 20th centuries was an ideologized sphere depending on the political regime.